

## ՍՈՒՐԵՆ ԲԱՂԴԱՍԱՄՐՅԱՆ

### ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԵՎ ԻՍԼԱՄԻ ՀԱՄԱՏԵՂԵԼԻՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՁ (Թուրքիայի մոդելը)

Այդի արևմտյան քաղաքական և արևելագիտական շրջանակներում ինչպես նաև Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներում առավել հաճախ է սկսել քննարկվել այն հարցը, թե համատեղելի են արդյո՞ք իսլամական հավատի սկզբունքներն ու արժեքները արևմտյան քաղաքակրթության արժեքային համակարգի հետ՝ հաշվի առնելով այդ քաղաքակրթության ակտիվ ներթափանցումը մերձավոր- և միջինարևելյան տարածաշրջան և նրա ընդգրկումը Արևմուտքի կենսական շահերի գոտու մեջ:

Վերոհիշյալ շրջանակների կողմից առաջ է քաշվում այն դրույթը, որ, ելնելով սեփական անվտանգության և զարգացման հեռանկարային ապահովման նպատակներից, ԱՄՆ-ն և Եվրոպան պետք է իրականացնեն Մերձավոր և Միջին Արևելքում, ինչպես նաև Եվրասիայում արմատական փոփոխություններ՝ նպաստելով «վատ» (ավադրիտար-ֆեոդալական բնույթի) վարչակարգերի վերացմանը և սկսելով վերոնշյալ տարածաշրջաններում աշխարհաքաղաքական տեղաշարժերի և ժողովրդավարական բարեփոխումների իրականացման փուլը: Այս մախազիժը այսօր հայտնի է «Մեծ Մերձավոր Արևելք»՝ անվան տակ:

Սակայն այս առումով Արևմուտքը կանգնած է մի կարևոր հարցին՝ պատասխանելու անհրաժեշտության առջև. «Ժողովրդավարության ո՞ր մոդելի կարող է առավել հաջողակ լինել մահմեդական Արևելքում»: Եվ ամենևին էլ պայտաղիլի չէ, որ դա լինի եվրոպական կամ անգլոսաքսոնական ժողովրդավարության տեսակը: Այս համատեքստում էլ հաճախ որպես մահմեդական երկրում որպես ժողովրդավարության կայացման մոտ շատ առաջ է քաշվում ժամանակակից Թուրքիայի օրինակը:

Գաղտնիք չէ, որ արդեն հիսուն տարուց ավելի Թուրքիան ծառայում է Արևմուտքի (հատկապես՝ ԱՄՆ-ի) համար որպես «հաջողության պատմություն» (“success story”), որով մա կարող է հիմնավորել մահմեդական քաղաքակրթության հետ արդիականացման գործընթացների համատեղելիության խնդիրը: Բացի այդ, Թուրքիան հանդիսանում է

միակ մահմեդական երկիրը, որը Արևմուտքի ռազմավարական դաշնակիցն է ոչ միայն երկկողմ հարաբերությունների, այլև պաշտոնական ինստիտուցիոնալ շրջանակներում՝ ՆԱՏՕ-ի անդամի և Եվրամիության անդամության թեկնածուի կարգավիճակով: Մյուս կողմից, Թուրքիայի հետագա կարգավիճակը վաղուց արդեն լուրջ պայքար է համոզիսանում ինչպես Եվրոպայի, այնպես էլ ԱՄՆ-ի համար: Նույն Միացյալ Նահանգների համար Թուրքիան ամբողջ «սառը պատերազմի» ընթացքում ունեցել է ռազմավարական նշանակություն՝ տեղակայված լինելով երեք տարածաշրջանների խաչաձևման կետում՝ Բալկաններ, մախկին Խորհրդային Միություն և Մերձավոր Արևելք, և այդ դիրքը դեռ շարունակելու է լուրջ ազդեցություն ունենալ թուրք-ամերիկյան հարաբերությունների վրա: Այս համատեքստում հատկանշական է ամերիկյան տեսակետը Թուրքիայի վերաբերյալ, որը, 2003թ. նոյեմբերին Ստամբուլում տեղի ունեցած ահաբեկչական գործողություններից արձագանքելով, արտահայտեց «Նյու Յորք Թայմս» պարբերականը. «Ժողովրդավարությունը Թուրքիայում» ամբողջ Մերձավոր Արևելքի ժողովրդավարացման հիմքն է», և Թուրքիան չափազանց կարևոր է թեոկրատական և կլանային Մերձավոր Արևելքում արևմտյան արժեքների տարածման առումով<sup>2</sup>:

Իսկ այն որոշումը, որը կկայացնի Եվրոպական Միությունը իրեն Թուրքիայի անդամակցության վերաբերյալ, հետևանքներ է ունենալու թե՛ Թուրքիայի ներքին զարգացման, թե՛ Արևելյան Միջերկրածովյան ավազանում և Մերձավոր Արևելքում, ինչպես նաև Հարավային Կովկասում նրա դերակատարման վրա:

Այս տեսանկյունից էական է դառնում պատկերացում կազմել, թե ինչ է իրենից ներկայացնում իսլամի և արդիականացման համատեղելիությունը բուն Թուրքիայում և դիտարկել, թե ինչքանով է թուրքական մոդելը կիրառելի ամբողջ Մերձավոր և Միջին Արևելքի տարածաշրջանի երկրների համար:

Իսլամի և արևմտյան քաղաքակրթությունների միջև փոխհարաբերությունների մեթոդներն ու միաժամանակյա ճգնաժամի սկսվել էին դեռևս XIX դարում, երբ արևմտյան քաղաքակրթության մարտահրավերին դիմակայելու մպատակով Օսմանյան կայսրությունում և Եգիպտոսում մախաձեռնվեցին եվրոպականացմանն ուղղված բարեփոխումներ: Սակայն, վերջիվերջո, ուշ օսմանյան և վաղ հանրապետական ժամանակաշրջաններում եվրոպական քաղաքականության ճնշումների և ներքին քայքայման հետևանքով փլուզման եզրին կանգնած սկզբից Օսմանյան կայսրությունը, ապա հանրապետական Թուրքիան փորձեր կատարեցին պատասխանել «ինչպե՞ս վրկել այս պետությունը» հարցադրմանը օսմանյան սահմանադրության և պսնօսմանիզմի, երիտթուրքական Սահմանադրության և պսնթյուրքիզմի, վերջապես, Հանրապետության մախագծերով: Դրանցից առավել հաջողը վիճակված էր

դառնալ քեմալիստական Հանրապետության նախագծին, որի արդյունքում Թուրքիան վերածվեց ազգ-պետությանը, անցավ արդիականացման մի քանի փուլերով, այսօր եկավ իսլամական աշխարհի քաղաքական և կրոնական ուղեծրից:

Չնայած, հարկ է ընդունել, որ քեմալական բարեփոխումները հսունջի-սացան Թանգիմաթի. «նոր օսմաններին» և երիտթուրքերի ժամանակաշրջաններում նախաձեռնած հասարակական գոյծընթացների հետևանքը: Օսմանյան Թուրքիան դարեր շարունակ գտնվել է եվրոպական քաղաքակրթության հետ անմիջական շփման գոտում: Ինչպես նշում է թուրք քաղաքագետ Օ.Սամդերը, «Թուրքիայի քաղաքացիների արագ հարմարեցումը աշխարհիկ ազգային պետության հայեցակարգին կատարվեց շնորհիվ օսմանյան ժառանգության պրակտիկ, իրատեսական ընկալման»<sup>1</sup>:

Եւրոպականացումը այս իրողությունը՝ Զեմալ Աթաթյուրքը և նրա հետնորդները ամեն կերպ ձգտում էին իղենտիֆիկացնել Թուրքիան արևմտյան հասարակության աշխարհիկ մոդելի հետ. «Թուրքերը միշտ ձգտել են շարժվել դեպի Արևմուտք: Մենք ցանկանում ենք ունենալ եվրոպական Թուրքիա, այլ կերպ ասած, թուրքական երկիր, որը նայում է դեպի Արևմուտք: Մենք ցանկանում ենք արդիակիսմացնել մեր երկիրը: Մեր բոլոր ջանքերը նպատակաուղղված են ժամանակակից արևմտակիսմացված կառավարման ստեղծմանը»<sup>4</sup>:

Ընդ որում, արևմտակիսմացման գործընթացը մշտապես իրականացվել է վերևից, երբ իրեն «լուսավորյալ» համարող թուրքական զինվորական-քյուրուկրատական վերնախավը, որը մշտապես առնչվել է արևմտյան աշխարհի հետ, որոշումներ է կայացրել դեռևս «տհաս» լազ-զի փոխարեն: Այս դրույթը մինչ օրս իր ազդեցությունն ունի Թուրքիայի հասարակական և քաղաքական կյանքում: Դրա հետևանքով երկրում ներքևից նախաձեռնությունները երբևիցե չեն ունեցել լայն դրսևորումներ, և այդ է պատճառը, որ Թուրքիան հայտնվեց է երկու քաղաքակրթությունների և երկու աշխարհընկալումների արանքում՝ կարծրացած վիճակում, իսկ արդիականացման ընթացքը մինչ օրս չի ստացել ամբողջական տեսք:

Թուրքիայի տրանսֆորմացիայի արգելակման կամ ձախողումների պատճառներից մեկը կարելի է համարել նաև այն, որ որպես արևմտակիսմացման և իսլամի ազդեցությունից ազատվելու միջոց Աթաթյուրքն ընտրեց ազգայնականությունը: Մինչդեռ վերջին տասնամյակների ընթացքում. հատկապես՝ եվրոպական միավորման և ամերիկյան քաղաքակրթության գլոբալիզացման ընթացքին զուգահեռ ազգայնականությունը որպես գաղափարախոսություն, առավել ևս՝ պետական կուրս բավականին հեղինակազրկվեց արևմտյան քաղաքական և մտավորական շրջանակների աչքերում: Թուրքիան և չէր կարող դուրս մնալ այդ գոր-

ծընթացներից, երբ արդիականացման ընթացքն իր եետ բերեց մի շարք լուրջ ճգնաժամեր, որոնցից դուրս գալու համար թուրքական իշխող վերնախավը հաճախ դիմում էր ծայրահեղ միջոցների՝ ռազմական հեղաշրջումների: Այսօրվա վիճակով, ինչպես նշում է հայտնի գերմանացի թուրքագետ Հայնց Քրամերը, քեմալիստական մոդելը ժամանակակից Թուրքիայում էրոզիայի է երևաբարկվել<sup>5</sup>: Ալնհայտ է դարձել. որ այլևս անհնար է դիմագրավել արգելքների և սահմանափակումների միջոցով «բողոքական» տրամադրություններին, որոնք հաճախ ներկայացնում էին և են իսլամիստական շարժման տեսքով:

Այսօր Արևմուտքի քաղաքական դեկավարման և «ուղեղային» կենտրոններում չեն թաքցնում, որ մահմեդական աշխարհում արմատականներին հաղթելու կամ չեզոքացնելու գործում առանցքային դերակատարումը պետք է վերապահվի այսպես կոչված «չափավորական» իսլամիստներին, որոնք իրենց թվաքանակով և ազդեցությամբ անհամեմատ գերազանցում են ծայրահեղական խմբավորումներին: Այդ նույն արևմտյան գիտական և քաղաքական շրջանակներում առկա է այն ընկալումը, որ չափավորական իսլամական շարժումները, գալով իշխանության, ունակ են հաստատելու Արևմուտքի հետ հարաբերությունների ընդունելի ձևաչափ: Այդ պատճառով էլ Թուրքիայի օրինակը՝ որպես պետության; որն ունակ եղավ կոտրել հին համակարգը և ստեղծել արդիական պետական և քաղաքական կառույցներ, ազդեցիկ կայող է լինել<sup>6</sup>:

Արևմտյան տիպի քաղաքացիական հասարակության և պարլամենտական կամ բազմակուսակցական ժողովրդավարության ընթացակարգային նորմերը, որոնք այսօր ձևավորում են թուրքական քաղաքական, մտավորական և տնտեսական ընտրանու գիտակցությունը, այդպես էլ օտար մնացին թուրքերի մեծամասնության համար: Այդ պատճառով Թուրքիայում հնարավոր դարձավ չափավորական իսլամիստական քաղաքական ուժի հաղթանակը:

Այս տեսանկյունից «Արդարություն և Բարգավաճում» (Adalet ve Kalkinma-AKP) կուսակցության կառավարումը՝ Թուրքիայում պետք է դիտարկել որպես վերոհիշյալ ընկալման իրականացման փորձ: Այսպես, Մերձավոր Արևելքի գծով ամերիկյան փորձագետ Բարրի Ռուբինը նշում է, որ Թուրքիան տվեց իսլամիստական շարժման կողմից իրոք բարեփոխումների ունակ լինելու օրինակը՝ փորձելով կառավարել հասարակությունը իսլամական արժեքների միջոցով, սակայն չգնալով ամբողջ հասարակության հեղափոխական փոխակերպմանը: Թուրքիայում իսլամիզմը հանդես է բերում փաստորեն միտում դեպի չափավորություն: Ռուբինը համարում է, որ իսլամիստները կարող են դառնալ եվրոպական և ամերիկյան պահպանողականությանը համարժեք մի քաղաքական հոսանք, ինչպես իրեն փորձում է ներկայացնել նաև «Արդարություն և Բարգավաճում» կուսակցությունը<sup>7</sup>:

Իրոք, ի տարբերություն արմատական իսլամիստների, ինչպես, օրինակ, «Եղբայր-մուսուլմանները», թուրքական իսլամիստները չեն դիտարկում իսլամը որպես արևմտյան ժողովրդավարության հակաթեզ<sup>9</sup>։ AKP-ի առաջնորդ, Թուրքիայի վարչապետ Ռ.Թ.Էրդողանը դիրքավորում է իրեն որպես «պահպանողական ժողովրդավար», որի համար առաջնահերթ է Եվրոպայի հետ Թուրքիայի ինտեգրացումը։ Ըստ էության, դա հաստատում է այն մտայնությունը, որ ներկայումս Թուրքիայի, ինչպես նաև Մերձավոր Արևելքի երկրների բնակչության մեծամասնության համար առաջնային են ոչ այնքան կրոնական կամ գաղափարախոսական հիմնահարցերը, որքան տնտեսական բարիքների և քաղաքական իրավունքների ապահովման պահանջմունքները։ Հենց դրանց կենսագործման կարգախոսի տակ էլ «Այդարություն և բարգավաճում» կուսակցությունը իշխանության եկավ Թուրքիայում։

Բացի այդ, չափավորական իսլամիստները լուծում են ևս մի կարևոր խնդիր։ Թուրքիան տասնամյակներ ապրում էր քեմալիստական կադապարի մեջ՝ որդեգրելով «պաշարված ամբողջի» հոգեբանությունն ու վարքագիծը։ Ըստ էության, միայն ուժեղ իսլամիստական քաղաքական հոսանքը կարող էր հաղթահարել իր ժամանակն ապրած քեմալիստական մոդելի իներցիան, քանի որ արևմտյան տիպի կուսակցություններն ունակ չեղան համարժեքորեն արձագանքել հասարակության և արտաքին աշխարհի պահանջներին և հարցադրումներին։

Այս առումով, Թուրքիայում ստեղծվում է լուրջ հակասություն, քանի որ երկրի կառավարող շրջանակները (պետական-բյուրոկրատական ապարատը և զինվորական վերնախավը՝ հանձինս բանակի և հետախուզության) կամ, ինչպես դրանց պայմանականորեն անվանում են, «քեմալիստները» ունեն իրենց պատկերացումները երկրի արդիականացման վերաբերյալ։ Այս էլիտան, լինելով այսօրվա Թուրքիայում դեպի արևմտյան քաղաքական և տնտեսական ընկերակցությունը կողմնորոշված և իսլամիստական գաղափարախոսությունը կտրականապես ժխտող խավ, պնդում է, որ Եվրոպան մտադիր չէ ընդունել Թուրքիային իր շարքերի մեջ՝ կրոնական, ժողովրդագրական, աշխարհագրական, տնտեսական և ժողովրդավարական նկատառումները հաշվի առնելով, ինչի ապացույցը կարող է ծառայել Ֆրանսիայի նախկին նախագահ և եվրոպական Սահմանադրության հանձնաժողովի նախագահ Վալերի Ժիսկար դ'Էստենի հայտարարությունը, որն արվեց 2002թ. ԵՄ-ի Կոպենհագենյան զագաթաժողովից առաջ, որտեղ նշվում է, որ «Թուրքիան ունի այլ մշակույթ, այլ մտեցումներ, այլ կենսակերպ... Նրա մայրաքաղաքը չի գտնվում Եվրոպայում, նրա բնակչության 95% ապրում է Եվրոպայի սահմաններից դուրս, նա եվրոպական երկիր չէ։ Իմ կարծիքով, Թուրքիայի մուտքը ԵՄ կդառնա Միության վերջը»<sup>10</sup>։

Դրան ի պատասխան թե՛ կառավարող «Արդարություն և Բարգավաճում» կուսակցությունը. թե՛ երկրի ազատականացման օգտին հսնդես եկող մտավորականները պնդում են, որ ներկա պահին, թերևս, էական է Թուրքիայի արդիականացման և եվրոպականացման գործընթացը. իսկ թե ինչ կստացվի դրանց արդյունքում, պարզ կդառնա մոտակա հինգ-տաս տարիների ընթացքում: Նրանք մեջբերում են հենց Քեմալ Աթաթյուրքի խոսքերը, որ «Արևմուտքը միշտ նախապաշարումներ է ունեցել թուրքերի նկատմամբ... Բայց մենք. թուրքերս, միշտ հաստատուն կերպով շարժվել ենք դեպի Արևմուտք: Քաղաքակիրթ սզգ դառնալու համար այլընտրանք գոյություն չունի»<sup>11</sup>:

Ավելին, թուրք «եվրոպամետ» մտավորականների շրջանակներում գերիշխում է ինքնաքննադատական մոտեցումը. որն արտահայտել է այժմ Արևմուտքում բնակվող թուրք պատմաբան Թաներ Աքչսմը՝ նշելով. «Թուրքական ազգային ինքնությունը հիմնված է Արևմուտքի նկատմամբ՝ կասկածամտության, անվստահության և մույնիսկ թշնամանքի վրա և նման մտածելակերպ ունեցող Թուրքիան չի կարող դառնալ ժողովրդավարական և եվրոպական տիպի երկիր»<sup>12</sup>:

Խնդիրն իրոք փոխկապակցված է. Թուրքիայի արդիականացումը անհրաժեշտ նախապայման է ԵՄ-ին նրա անդամակցության համար, և միաժամանակ ԵՄ-ի հետ ինտեգրացումը դառնում է երկրի արդիականացման գլխավոր շարժիչ ուժը: Թեպետ և այդ արդիականացման ընթացքում Թուրքիան կորցնում է այն ավանդական մեխանիզմները, որոնք հնարավորություն էին տալիս դիմակայել իսլամիզմի. այդ թվում և նրա արմատական տեսակների տարածմանը: Հայտնի է, որ Թուրքիայի քաղաքական և զինվորական վերնախավի որոշ ներկայացուցիչներ հիմնավորում էին ժողովրդավարական բարեփոխումների անցկացման վերաբերյալ իրենց բացասական դիրքորոշումը նրանով, որ «Թուրքիայում այն կարող է նշանակել հոջաների և հետադիմականների իշխանություն»<sup>13</sup>: Սակայն վերջին տաս տարվա ընթացքում իսլամիստների իշխանության երկու անգամ գալու փորձը ցույց է տվել, որ այն չդաքձավ ադետ Թուրքիայի համար, ինչպես դա գուշակում էին լաիցիզմի հետևորդները:

Թե՛ Եվրոպայում, թե՛ Մերձավոր Արևելքում այսօր ստեղծված նոր իրավիճակը պահանջելու է Թուրքիայից վերաիմաստավորել սեփական ազգային շահերը: Դեպի Եվրոպա իր շարժման մեջ Թուրքիան այլևս չի կարող հենվել այդ մուլեյի վրա, որի հենասյույններն են համարվել թուրքական ազգայնականությունը (թուրքիզմը) և նրա շարժիչ ուժն ու կրողը համարվող թուրքական բանակը: Այստեղ է, որ արդեն պետք է կիրառվեին արևմտյան արժեքային եամակարգին և նորմերին հատուկ ընթացակարգերը, օրինակ, ուժեղ քաղաքական կուսակցության և կայուն քաղաքական համակարգի միջոցով պետության և հասարակության ար-

դիականացման իրականացումը: Եվ ուրբան էլ պարադոքսալ չթվա, նման դերկատությունը ստանձնեց իսլամիստական համբավ ունեցող ԱԿՐ-ն և կրոնական բնույթի բանաստեծությունների հրապարակային արտասանման համար մի քանի ամիս բանտում անցկացրած վարչապետ Ռեջեփ Էրդողանը:

Թեև թուրքական ընտրանին դեռևս չի մշակել նոր աշխարհայացք, որը կփոխարիներ քեմալիզմին, սակայն ի դեմս ԱԿՐ-ի այդ նոր աշխարհիկայման առաջացման փորձ է կատարվում՝ զուգակցել աշխարհիկ կամ արևմտյան արժեքները իսլամական սրժեքային համակարգի հետ, առաջ տանել յուրատեսակ իսլամական ժողովրդավարության մոդելը: ԱԿՐ-ի ծրագրային դրույթներում նշվում է, որ իսլամը կարող է հարմարվել նոր պահանջներին, և տվյալ ժամանակաշրջանում իսլամը Թուրքիայում պետք է ձևավորի արդիական պետության հետ ներդաշնակության մեջ գտնվող սրժեքային համակարգ, որը պատասխանում է ազգի փոփոխվող կարիքներին. «Մեր կուսակցությունը ընկալում է Աթաթյուրքի սկզբունքներն ու հեղափոխությունը որպես թուրքական հասարակությանը արդի քաղաքակրթության մակարդակին դուրս բերելու համար ամենակարևոր միջոց...»<sup>14</sup>:

Ամերիկյան հատմի արևելագետ Բեռնարդ Լյուիսը նշում է, որ արևմտյան քաղաքակրթության հետ իսլամական քաղաքակրթության փոխհարաբերություններում առաջացած ճգնաժամը հաղթահարելու համար գոյություն ունեն երկու ելք: Առաջինը, մահմեդականների բոլոր չարիքների պատճառ համարելով իսլամի պատվիրանների և ավանդույթների մոռացումը կամ շեղումը, կոչ է անում վերադառնալ իսլամի «անադարտ» անցյալին: Դա իրանական հեղափոխության և արմատական շարժումների և վարչակարգերի ուղին է: Մյուս ուղին կայանում է աշխարհիկ ժողովրդավարության մեջ է, որի լավագույն մարմնավորումը, Լյուիսի կարծիքով, մահմեդական աշխարհում դարձավ Քեմալ Աթաթյուրքի ստեղծած Թուրքիայի Հանրապետությունը. «Բացառությամբ Թուրքիայի, արևմտականացման և ժողովրդավարացման ընթացքը որևէ այլ մահմեդական երկրում հաջողության չի հասել, և միայն Թուրքիայի Հանրապետությունը մահմեդական աշխարհի պետություններից կարողացել է առաջադիմել ազատ տնտեսության, ազատ հասարակության և քաղաքական համակարգի կայացման գործում»<sup>15</sup>:

Գերմանացի հայտնի թուրքագետ Ուդո Շտայնբախը ևս համարում է, որ ռազմատենչ իսլամիզմին և արմատականությունը այլընտրանքի վայելում օրինակ կարող է ծառայել հենց Թուրքիան, որը 1999թ. դեկտեմբերին ստացել է Եվրամիության անդամության թեկնածուի կարգավիճակ<sup>16</sup> (1999թ. դեկտեմբերին Հելսինկիում կայացած ԵՄ զագաթաժողովում Թուրքիան պաշտոնապես հայտարարվեց որպես Միության թեկնածու, սակայն բանակցությունները նրա անդամության վերաբերյալ

հետաձգվեցին մինչև 2004թ. դեկտեմբեր): Այսինքն. անկախ նրանից, կընդունեն թուրքիային Միության կազմի մեջ. թե՞ ոչ. բայց մահմեդական աշխարհի երկրներին մեկը ձեռք է բերում «Եվրոպական» երկրի համարում: Թուրքիայի ժողովրդավարացումը ի սկզբունք դրվել է որպես ԵՄ-ին նրա անդամագրման հիմնական նախապայման:

Նման քաղաքականությունը, կարծես թե, տեղափոխվում է Եվրոպայի կողմից այսօր որդեգրված գերազանցապես երկխոսության, քաղաքակրթական շփումների միջոցով արևմտյան և մահմեդական աշխարհների միջև առկա թշնամանքի և փոխհամաձայնության բացակայության երևույթները հաղթահարելու քաղաքականություն մեջ:

Ներկայումս էլ Թուրքիայի առնչությունները Եվրոպայի հետ կրում են երկակի բնույթ. մի կողմից, այս երկիրը պատկանում է Տրանս-Ատլանտյան ընկերակցությանը որպես ՆԱՏՕ-ի անդամ. Ընդհանուր Շուկայի ասոցիացված անդամ է, ԵՄ-ի անդամության թեկնածու, Եվրախորհրդի անդամ: Սակայն ԵՄ-ն դեռևս վերջնականապես չի որոշել, թե ինչ է նշանակում «Եվրոպա» հասկացությունը, որտեղ են ավարտվում եվրոպական սահմանները: Ավելին, եվրոպական խթնելիշմենտը շարունակում է տարակուսանքով վերաբերվել թուրքերին՝ դնելով իր և նրանց առջև այն հարցը, թե արդյո՞ք նրանք (թուրքերը) եվրոպացի են<sup>17</sup>: Վ.Շխարարդի ԴՄԽԵՄ-ի արդեն նշված հայտարարությունը այդ մոտեցման փայլուն ապացույցը կարող են լինել: Արևմուտքի թերահավատությունը Թուրքիայի արևմտականացման ընթացքի վերաբերյալ հասկանալի է. նախ և առաջ, Թուրքիան դարերով եղել է քրիստոնյա Եվրոպայի անվիճելի հակառակույդը: Եվրոպացիները դեռևս հիշում են, որ մանկական հասակում իրենց մայրերը վախեցրել են նրանց «թուրքը կզա և քեզ կտանի» սպառնալիքով<sup>18</sup>: Թուրք պատմաբան Հ.Ինսուլյուրը ևս նշում է, որ Եվրոպան շարունակում է մույնացնել ժամանակակից Թուրքիան Օսմանյան պետության կամ հետամնաց իսլամական երկրի հետ՝ չնայած Աթաթյուրքի և նրա հետնորդների ջանքերին ամեն զնով ապացուցել, որ Թուրքիան այն ժամանակակից ազգ-պետություններից է, որն առաջացել է Օսմանների միջնադարյան կայսության փլուզման հետևանքով<sup>19</sup>:

Միայն վերջին հարյուր տարվա մեջ Թուրքիան սկսեց անցում կատարել դեպի արևմտյան խնտիստոցիոնալ, ապա և արժեքային համակարգերը: Այս ընթացքում երկրում տեղ գտած քաղաքական ազատությունների, մարդու իրավունքների, սզգային փոքրամասնությունների իրավունքների ոտնահարման երևույթները Թուրքիային Արևմուտքի աչքերում ևս միավորներ չբերեցին: Թուրքիային փրկում էր, ըստ էության, նրա աշխարհաքաղաքական դիրքը, որը ստրատեգիական նշանակություն ունեցավ թե՛ «սառը պատերազմի» տարիներին, թե՛ նրան հաջորդած «հետ-սառը պատերազմյան» ժամանակաշրջանում:

«Լերոնհիշյալին ավելանում են ԵՄ-ի մտահոգությունները՝ թուրքական տնտեսության բեռն իր վրա վերցնելու, Թուրքիայից դեպի եվրոպական երկրներ թուրքերի ներգաղթի կտրուկ աճի, Թուրքիայում մարդու հիմնաւորար ազատությունների և իրավունքների պահպանման, ազգային փոքրամասնությունների դեմ գոյնդությունների և զինվորականության քաղաքական ազդեցության պայթեմների, Կիպրոսի հակամարտության հետ կապված:

Այսպիսով, կարելի է հանգել այն եզրակացության, որ Թուրքիայի մուտքը Եվրամիություն սկզբունքորեն այլևս չի բացառվում, ինչպես դա արվում էր մինչև 1999թ. Հելսինկիի գագաթաժողովը: Թուրքական քաղաքական վերնախավը նույնիսկ այդ խնդիրը սկզբունքորեն լուծված է համարում, իսկ մնացածն արդեն ժամանակի հարց է և այդ ժամանակը պետք է օգտագործվի երկրի և հասարակության արագ արդիականացման համար: Թեև ԵՄ-ն միշտ էլ հնարավորություններ ունի ձգձգելու անդամակցության արձանագրման շուրջ բանակցությունները: Այսինքն, օրակարգում դրված է երկու հարց. «երբ» և «ինչպես» է Թուրքիան միանալու Եվրամիությանը: Ավելին, հաշվի առնելով, ԵՄ-ի շահերը Մերձավոր և Սիջին Արևելքում, հենց Թուրքիան կարող է դառնալ այստեղ եվրոպական արժեքների և մոդելների մուտքի համար լավագույն ալիքը:

Ինքը՝ Թուրքիան վուրժում է այսօր ստանձնել նման դերակատարում՝ իր վուրժի վրա ապացուցելով իսլամի և արևմտյան ժողովրդավարության համատեղելիության փաստը: Հենց նման փորձարկումը որպես երկրի քաղաքական առաջնահերթություն հռչակեց 2003թ. Թեքրանում կայացած Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության անդամ-պետությունների արտգործնախարարների համաժողովի ժամանակ Թուրքիայի ԱԳ նախարար. «Արդարություն և Բարգավաճում» կուսակցության մեջ երկրորդ դեմք համարվող Աբդուլլահ Գյուլը. «Ներկայիս թուրքական կառավարությունը ձգտում է ապացուցել, որ մահմեդական հասարակությունը կարող է լինել ժողովրդավարական, բաց, թափանցիկ, բազմակարծիք և արդիական՝ միևնույն ժամանակ պահպանելով իր ինքնությունը, և թուրքական վուրժը մարտահրավեր է նետում այն պնդումներին, որ իսլամն ու ժողովրդավարությունն անհամատեղելի են»<sup>20</sup>:

Սակայն Թուրքիայի մոդելը դժվար թե կարող է աշխատել իր լիարժեք իմաստով: Նախ, Թուրքիան օսմանյան ժամանակաշրջանից ի վեր թե՛ իր սահմաններից դուրս, թե՛ երկրի ներսում անընդհատ առնչվել է եվրոպական քաղաքակրթության, ինչպես նաև դրանց կրողների՝ բյուզանդացիների, բալկանյան ժողովուրդների, հույների, հայերի հետ և յուրացրել նրանց մշակույթների տարրերը: Պետք չէ մոռանալ, որ Թուրքիայի դեպքում գոյություն չունեին այնպիսի գործոններ, որոնք էականորեն շարկապված կլինեին իսլամական աշխարհի գարգացման ուղիների հետ. ինչպես, օրինակ, նավթի պաշարները, արաբա-իսրայելական հա-

կամարաւորութիւնը, ազդեցիկ արմատական իսլամիստական հոգևորականութեան և խմբավորումների առկայությունը: Եվ այս տեսանկյունից ժամանակակից Թուրքիան, ինչքանով էլ որ օտար է ընկալվում Եվրոպայում, ավելի մոտիկ է կանգնած նրան (հատկապես՝ Եվրոպայի հարավային մասին), քան թե մահմեդական Արևելքին:

Պետք է հաշվի առնել նաև այն համգամանքը, որ Թուրքիան Իրանի հետ միասին այն բացառիկ պետությունն է, որ Մերձավոր և Միջին Արևելքում ունեցել է պետականության հարուստ փորձ՝ այսպիսով էապես տարբերվելով տարածաշրջանի մյուս երկրներից. որոնք հանդիսանում են գերազանցապես առաջին և երկրորդ աշխարհամարտերի արդյունքում և մեծ տերությունների կամքով առաջացած պետություններ: Մինչդեռ «Մեծ Մերձավոր Արևելքի» ծրագրի շրջանակները նախատեսում են հենց դեռևս կայացման փուլում գտնվող պետականությունների տրանսֆորմացիայի իրականացումը: Այսպես, որ չափանիշներն այստեղ բացարձակ տարբեր պետք է լինեն:

Բացի դրանից, ինչպես ցույց է տվել պատմական փորձը, Թուրքիան առանձնապես շահագրգռված չի եղել իր մերձավորարևելյան հարևանների հետ քաղաքական հարաբերությունների զարգացման մեջ: Սրան կարելի է գումարել այն փաստը, որ Թուրքիայի մերձավորարևելյան քաղաքականության մեջ իսլամական քաղաքակրթության և հավատի արժեքները չեն ունեցել վճռորոշ ազդեցություն<sup>21</sup>: Որպես արևմտյան կողմնորոշում ունեցող պետություն, Թուրքիան արդյունքում օտարվեց Մերձավոր Արևելքից և դժվար թե նրա մոդելը կարող է վճռական ներգործություն ունենալ մահմեդական աշխարհի վրա:

Առավել ևս, եթե հիշենք, որ Թուրքիան դարեր շարունակ եղել է արաբական ժողովուրդների և Իրանի աշխարհաքաղաքական հակառակորդը կամ մետրոպոլիտն, ուստի, համակրանքը թուրքական մոդելի հանդեպ դժվար թե հնարավոր է հանդիպել մահմեդական Արևելքում:

Վերջապես, յուրաքանչյուր երկիր ունի իր առանձնահատկությունները, որոնց համապատասխան էլ կարող են ստեղծվել պետականության և ժողովրդավարության այն ձևերը, որոնք կիրառվում են ժամանակակից աշխարհում: Այս առումով «Մեծ Մերձավոր Արևելքի» նախագծի իրականացման գործում հաջողությունն ամենևին էլ երաշխավորված չէ:

**TO THE PROBLEM OF THE COMPATIBILITY  
BETWEEN MODERNIZATION AND ISLAM  
(Turkey's Model)**

At the present time in the political and scientific circles of the West, as well as in the countries of the Middle East is discussed the problem of compatibility between the Islamic civilization's principles and values and the Western civilization's value system.

As the model of such a compatibility these circles often offer the example of Turkey, which has served for the last fifty years as a "success story" in the modernization of the Islamic society. therefore, the Turkish political experience can be used in the implementation of "Greater Middle East" geopolitical project recently declared by the U.S. administration.

Actually Turkey was the first Muslim country which relatively fast adapted to the Western concepts of secular nation-state and was identified itself with the Western civilization's patterns. However, due to serious contradictions within the Turkish society, Turkey couldn't complete its modernization process and still remains between two *modus vivendi*, surviving permanent crises. These crises, in their turn, enforced the influence of the Islamist movement in Turkey, simultaneously corrupting the Kemalist state model.

The last political developments in Turkey showed that the Islamist movement, refraining from the radical thinking and actions, is able to establish the acceptable *modus vivendi* of the relationship with the West, as well to diminish the influence of the old (Kemalist) elite.

In that context in the paper there are discussed the problems of Turkey-EU relations, which have still very serious issues and obstacles. Besides, there is analyzed the row of the historical, political, military and cultural contradictions between Turkey and the rest Islamic world. This analysis allows to come to conclusion that the Turkish model for the modernization of the Islamic society is not fully valid because of Turkey's modernization way, as well the country's political and cultural conditions are very different from the other Muslim countries and peoples.

**ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

1. Լայն իմաստով, «Սեմ Մերձավոր Արևելքի» մախագիժը՝ հետաուղըպատերազմյան դարաշրջանի գեոստրատեգիական հայեցակարգ է, որն առաջ է քաշում Աֆրիկաստանից մինչև Ատամբուլ և Կասպից ծովից մինչև Նեղոս գետը մի հսկայական աշխարհաքաղաքական տարածաշրջանի կառավարելիության գաղափարը՝ ելնելով աշխարհում ճգնաժամերի և բախումների տեսանկյունից տարածաշրջանի առավել վտանգավորության փաստից:
2. Craig Smith, "In the Balance: Attacks on Turkey Aim to Sever a Bridge Between Islam and the West", *New-York Times*, November 21, 2003.

3. Oral Sander, "Turkish Foreign Policy: Forces of Continuity and Change", *Turkish Review*, Winter 1993, p. 34.
4. "Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri", III. Türk • nk• lap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1952, p. 67.
5. Heinz Kramer, "A Changing Turkey. The Challenge to Europe and the United States", Washington, 2000, p.25.
6. Ian O. Lesser, Bruce R. Nardulli, and Lory A. Arghavan, "Sources of Conflict in the Greater Middle East". [http:// www. rand. org/publications /MR/MR897/ MR897.chap4](http://www.rand.org/publications/MR/MR897/MR897.chap4)
7. AKP-ն, հաղթանակ առնելով 2002թ. նոյեմբերին երկրում կայացած խորհրդարանական ընտրություններում, ստացավ 363 պատգամավորական տեղ 550–անդամանոց Սեյլսիում և ձևավորեց 1987թ. հետո առաջին միակուսակցական կառավարական կաբինետը:
8. Barri Rubin, "Islamic Radicalism in the Middle East: A Survey and Balance Sheet", *MERIA JOURNAL*, Volume 2, No. 1 - May 1998, <http://www.biu.ac.il/soc/besa/meria/news/1998/98news8.html>
9. John Esposito, ed., "Voices of Resurgent Islam", New York, 1983, p.11.
10. "Giscard Remarks Cause Uproar in Ankara, Brussels", *Turkish Daily News*, 11 November 2002.
11. William Hale, "Turkish Foreign Policy 1774-2000", London, 2000, p.38.
12. Taner Akçam, "Türkiye-Avrupa: yeni açılımların kaçınılmazlığı", *Ağos*, 25.07.2003
13. Mete Tunçay, "Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yonetimi Kurulması", Ankara, 1985, s. 224
14. <http://www.akparti.org.tr>
15. Bernard Lewis, "The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror", New-York, 2003, pp.118, 163.
16. Удо Штайнбах, "Исламский терроризм. Сейчас необходим самокритичный диалог культур", <http://www.deutschebotschaft-moskau.ru/ru/bibliothek/internationale-politik/2002-03/article02.html>
17. Bülent Yesilada, "The Worsening EU-Turkey Relations", *SAIS Review*, Vol. 19, No. 1 (1999), p. 148.
18. E.Heller, "Mamma, I Turehi--Hilfe, die Tuerken", *Süddeutsche Zeitung*, April 12-13, 1997.
19. Halil Inalcik, "Turkey Between Europe and the Middle East", *PERCEPTIONS*, March-May 1998 Volume III - Number 1, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/III-1/inalc.htm>
20. <http://www.mfa.gov.tr/grupa/ai/Malaysia15October2003.htm>
21. Դրա լավագույն վկայությունն են հանդիսանում Թուրքիայի սերտ հարաբերությունները արաբական աշխարհի հակառակորդ համարվող Իսրայելի հետ և այս երկու երկրների միջև առկա ռազմա-քաղաքական համագործակցության մակարդակը: